

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Keczán Mariann

„Mind kántál, aki sorsot örökölt”

Márai Sándor emigrációbeli rádiós publicisztikája
(1951-1956)

DE Bölcsészettudományi Kar
2005

I. Az értekezés célja

Márai Sándor publicisztikájának javarésze az elmúlt évtizedben látott ismét napvilágot. A gondosan válogatott kötetek főként az *Újságban* és a *Pesti Hírlapban*, illetve a legkorábbi időszakból a német nyelvterületen megjelent írások alapján a második emigráció előtti közírói munkájáról iparkodnak keresztmetszetet adni. A kimaradt írások nagy száma, illetve a hazai rádiós működés teljes egészében feltáratlan volta miatt az átfogó ismertetés még várat magára. Az önkéntes száműzetést (1948) követően még kevesebb emigrációs orgánumban megjelent szövegre támaszkodhatunk, s e tekintetben egyrészt a Márai-bibliográfia adatai, másrészt az írói hagyatéék hazakerült anyaga a mérvadóak.

Az értekezés az 1951 és 1956 között a Szabad Európa Rádióban elhangzott, kéziratban maradt felolvasásait középpontba állítva, az emigrációbeli rádiós publicisztika kezdeti szakaszának bemutatását tűzte ki célul.

Az anyag természete, eddigi ismeretlensége szükségessé tett egyfajta tágabb perspektíva-választást, ezért a primer szövegismertetést a hazai közírói előzmények részletesebb elemzése előzi meg. Márai Sándor szereplését ugyanaz az első világháború utáni krízishangulat motiválta, amely egyrészt eredendően a nyugat-európai válságfilozófiák kialakulásához, másrészt magyar vonatkozásban annak az esszéíró nemzedéknek a fellépéséhez vezetett, amelynek gondolatvilágát meghatározta a hanyatló Európa

víziójában szemlélte, Trianonnal végleg megpecsételt magyar sors. Poszler György az „esszéista nemzedék” portréjának fontos vonásaként emeli ki a nemzeti karakterológiából, végzetkutatásból és váteszhitből felépülő „literátori felelősségpszichózist”, amely a történelmi helyzet megkívánta viszonylatanalízist – a magyarság kapcsolata múltjával, a szomszédos népekkel, Európával – elméleti alapon kísérli meg újragondolni.

A nyugat-európai tendenciák hatását, különösen a válsághelyzet értelmezése és az arra adott válasz tekintetében nem lehet eléggé hangsúlyozni. A Nietzsche-től eredeztetett krizeológia azonban meglehetősen széttartó: Spengler még az európai kultúra visszafordíthatatlan pusztulását hirdeti, Ortega pedig már – az általa készített diagnózis alapján – a megoldáson töri a fejét. Nem tartja szükségszerűnek a hanyatlást, de figyelmeztet a totalitárius rendszerek hasonlóságára és veszélyére, egyén és a tömeg, kvalitás és kvantitás állandó harcára, korszakonként változó hatalmi helyzetére. Huizinga, miután számba veszi a kor kulturális bajait, hittel vallja, hogy létezik még a felszín alatt egy „szellemi közösség”, amely átmenti az értékeket, s átadja a tudását a fiatalabb nemzedéknek. Benda egyenesen a piactérre leszálló, hivatásukat eláruló írástudókat teszi felelőssé a kialakult európai helyzetért, a tömeg általános zülléséért.

Azok az európai gondolkodók, akik a morális megújulásban, a totalitarizmussal szemben a szellemi egység megtartó erejében bíztak a Népszövetség égisze alatt létrehozott (1930) Európai Szellemi Együttműködési Bizottság évenkénti ülésein találkoztak. Jelképes,

hogy Valéry a *homo europeus* első alakját Leonardóban vélte felfedezni, aki az örvény láttán mindjárt a hídépítésre gondolt. Thomas Mann harcos humanizmusa a budapesti – A humanisztikus szellem feladatáról a mai lélek formálásában (1936) címmel megrendezett – konferencia után a magyar írók táborában is visszhangra talált. „Az emberi szolidaritás szelleme él, a műveltség és az értelem felelőssége sugárzik e sötét időben (...)” – vallja Márai (*Humanizmus*), s hozzá hasonlatosan a kultúra organikus erejében, a szellemi ember felelősségteljes helyt- és ellenállásában bízik Babits Mihály is (*A tömeg és a nemzet*).

Az esszéírók az értékőrzéssel összekapcsolt szellemi honvédelem gondolatát a gyakorlatban kamatoztatták. Európai és a hazai határszemléik során, szinte együttes „őrjárat”-ra vállalkozva a kontinentális esélyekkel összefont nemzeti lehetőségeket latolgatták, s miközben láttelepet készítettek nem mulasztották el leltározni a megmaradt értékeket sem. Szabó Zoltán *Szerelmes földrajza* (1942), Tamási Áron *Szülföldemje* (1939) abba az útirajzot az esszé felé tágító sorba tartoznak, amit szinte egy időben indított (1936) Cs. Szabó László (*Doveri átkelés*) és Márai Sándor (*Napnyugati őrjárat*). Kettejük útja az interbellum korában többször összefonódik. Az előbbi termékenyebb, esszéköteteiben egy-egy attitűd köré szervezi gondolatait: *A levelek a száműzetésből* című munkájában a vándorlást mint írói lelkigyakorlatot értelmezi, gyökereit és genealógiáját kutatja, a *Magyar nézőben* és a *Fegyveres Európában* a fegyvertelen vigasztaló és a leltározó szerepét vállalva Európa múltjáról, jelenéről

és esélyeiről, valamint kis és nagy népek hivatásáról (*Haza és nagyvilág*) gondolkodik. Ő az, aki elismeri Márai példaadó szerepét az „örjárat irodalom” létrejöttében (*Műfaj és nemzedék*), s aki ugyanebben az időszakban a Magyar Rádió kulturális programjainak vezetőjeként írónkat a hangos médium bűvkörébe vonja. S végül mindketten ugyanazzal a térképes tájékozottsággal és mély megindultsággal tudósítanak szülőföldjeik visszacsatolásáról (Felvidék /1938/, Erdély /1940/): előbbi a rádiónak, utóbbi a *Pesti Hírlap*nak.

Márai Sándor közírói tevékenysége főként esszéi (*Röpirat a nemzetnevelés ügyében, Kassai örjárat* stb.) és újságírói gyakorlata (*Újság, Pesti Hírlap*) alapján értékelhető, hiszen azt, amit az előbbieken elvi síkon kifejt, az utóbbi által mindenki számára érthető módon, morálisan pozitív vagy negatív példákkal világít meg. Az *exemplum* – az antik történetírói, filozófiai (különösen a Márai által becsesnek tartott sztoikus) és retorikai hagyomány alapján – minden korban alkalmas volt a köznép igényérzetének formálására, a kulturális emlékezet fenntartására, ezért az 1948 után önkéntes emigrációba kényszerülő, ám az otthoni magyarsággal továbbra is sorsközösséget vállaló és hirdető író gyakran élt vele. Megtartotta a Molnár Ferencről átvett *Pesti Hírlap*beli rovatcímét, a *Vasárnapi Krónikát*, s azt a „homéroszi” műfajba integrálva, mintegy a Cs. Szabó László-i „eszményi rádiókrónikás” szerepét teljesítette az 1950-es évek elejétől a Szabad Európa Rádióban.

A hangzó emigrációs publicisztika kezdeti szakaszát feltáró-ismertető tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutassa az író szemléletét meghatározó gondolkörök összeecsiszolódását, illetve az ezek nyomán kialakuló írói szerepértelmezés emigrációbeli kontinuitását. Feladat és szerep, író és politikum, író és publikum, szellemi ember és spirituális Európa, magyarság és európaiság kérdését az új anyag ismeretében újragondolva, a naplók és a korábbi írott publicisztika, helyenként a regények vonatkozásában kiegészítve igyekszik árnyalni a köztudatban elfogadott/elképzelt Márai-képet.

II. A téma feldolgozása során alkalmazott módszerek

Az értekezés bevezető fejezete az első világháborút követő történelmi helyzetet vázolja. Lényeges, hogy az érdekszférákra osztott kontinens helyzete állandósult. Az interbellum alatt és a második világháború után ugyanaz a folytonosnak vélt válsághangulat nyomasztotta a kor gondolkodóit, filozófusait és íróit, amely már Nietzsche Európa-képét is meghatározta.

Az európai kultúra hanyatlását valamilyen szempontból diagnosztizáló korkritikák magyar filozófiai és irodalmi recepcióját az *Athaeneum*, a *Nyugat*, valamint az esszéíró nemzedék alkotóinak munkáiból rekonstruáltam. Az áttekintés Márai Sándor írói szerepértelmezését tágabb horizontba helyezi, hiszen az értéktudat és értékhiány miatti állandó létbizonytalanság nemcsak egy írónemzedék, hanem a nyugat-európai, humanizmust hirdető körök

gondolkodásán is nyomot hagyott. Nem véletlen, hogy a kultúrpeesszalista Spenglerrel szemben ezeket az alkotókat éppen az európai kultúra megmaradásába vetett hit, az egyéni felelősségvállalás és a nevelés igénye rokonította. Ortega, Huizinga és Benda Máraira gyakorolt hatása a korabeli publicisztika és a diáriumok alapján igazolható, jóllehet bizonyos kérdéskörök esetében – éppen az író széles műveltsége miatt – csak mások elgondolásaival együtt érvényes (pl. nyelv: Ortega – Heidegger, játék: Huizinga – Einstein stb.). Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az esszéíró nemzedéken belül bizonyos ellentéteket fedett el a magyarság és európaiság létének összekapcsolt szemlélete. Ez indokolja Németh László *Magyarság és Európa* (1935) és Márai Sándor *Röpirat...* (1942) című esszéinek párhuzamos elemzését.

Az író rádiós tevékenységének hazai előzményeiről elsősorban a *Rádióélet* műsorközléseiből tájékozódtam. Ez, noha néhány tucat címen kívül nem sokat tett hozzá a kutatáshoz, mégis azzal a tanulsággal járt, hogy Márai esetében a publicisztika két területe: az újságírás és a rádiós felolvasás, azaz írott és hangzó formájú közlés nem választható el egymástól.

A többirányú filológiai kutatás során alapvetően a második emigráció kezdeti szakaszának Szabad Európa Rádióban elhangzott előadásait gyűjtöttem össze. Az 1951 októberétől 1956 decemberéig tartó időszak cezúrája nem önkényes, hanem a magyar forradalom kapcsán a rádiót ért, annak sorsát kis híján megpecsételő számon kérdéshez kapcsolódik. A primer anyag teljes megismerése miatt

egyrészt a Petőfi Irodalmi Múzeumban letétben lévő Márai-hagyatékot, másrészt a Szabad Európa Rádiónak az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárában őrzött írott, illetve az időközben felbukkanó, az 1956-os hiátust csekély mértékben kiegészítő hanganyagát vizsgáltam meg. Az első esetben a levelezés, a másodikban az egyéb műsorok áttekintése árnyalta személyes kapcsolatok és szélesebb körű működés, valamint a szépirodalmi munkáit értékelő kritika vonatkozásában a képet. A műsorok rendszerében a nagyobb panorámát nyújtó mikrofilmtári SzER-anyag, valamint a Borbándi Gyulával és Thassy Jenővel folytatott beszélgetés adott biztosabb fogódzót. A feldolgozás során megvizsgált 343 kézirat mintegy negyedrésze volt alkalmas arra, hogy Márai Sándor individuumszemléletének emigrációbeli alakulását több szempontból (irodalom, politika, kultúra viszonylatában) megvilágítsa.

Az értekezés záró fejezetében a rostált anyagot ismertetve a számkivetett író szellemi Európáról alkotott képét vázoltam. A „varázskör” kezdő- és végpontján elhelyezkedő városképek, miként a közből elhelyezett kettősportrék mintegy torzított tükröt tartanak egymás elé. A vándor az 50-es évek elején még tapasztalhatta az olaszországi városokban, sőt az Újvilág emigránsokat befogadó nagyvárosában is a spirituális Európa sugárzását, hihetett abban, hogy az amerikai szabadságeszme visszahat az Óhazára, a magyar forradalom kapcsán azonban csalódott és rá kellett jönnie, hogy a nyugati szellem kívülről nem számíthat segítségre. Képzeletbeli múzeumának talapzataira ezért állít olyan egyéniségeket, akik pozitív

vagy negatív például szolgálhatnak a magyar közönség számára. Az államférfiak közül Churchillre Sztálin, a tudósok közül Hóman Bálintra Szekfű Gyula, az emigráló Einsteinre a remigráló Jánossy Lajos, az írók közül a *Galilein* dolgozó Németh Lászlóra *Az ozorai példával* vagy a *Fáklyalánggal* előhozakodó Illyés tromfol.

III. A vizsgálat eredményei

Az emigrációt követő léthelyzet Márai közírói szemléletében lényeges változást nem hozott. Jóllehet a Szabad Európa Rádió külső munkatársaként a magyarokhoz magyarul szólás lehetőségére, azaz bizonyosfajta alkotói elevenségre és nem utolsó sorban anyagi biztonságra tett szert, ez számára nem járt együtt egyénisége feladásával. Sőt több tekintetben töretlenül folytatta elképzeléseit.

Írói álnévválasztásával (Ulysses) nemcsak arra figyelmeztet, hogy amíg magyar földön totalitárius rendszer működik, addig szükség van a szemlélődő, analízist nyújtó és ellenálló szellemi emberre, hanem a homéroszi műfaj folytatásával mintegy a kimondott szó felelősségét is hangsúlyozza. Szellemi vándorútja egyszerre értelmezhető írói személyisége újraépítéseként és a magyarság felé teljesítendő feladatként. Polgári ihletettségénél és kultúrkritikai beállítottságánál fogva érzékenyen reagált a változásra: hol a szellemi alkotásokhoz húzódott közelebb, hol a tapasztalható valósághoz, de mindig az élet dualitása ragadta meg figyelmét. Ismétlődő honfoglalásai (európai vagy európai sugárzású városokban,

könyvtárakban, múzeumokban) a 30-as évek őrázatainak spirituális otthonkeresését idézik.

A *Pesti Hírlap*ból átmertett önálló rovatcím (*Vasárnapi Krónika*) alatt, amelyben egykor az emberarcú Európáról adott hírt, az emigrációban ugyanazzal az igénnyel fogalmazza gondolatait. Márai emigrációs helyzettudatát tekintve az 1930-as évek hitvallásában gyökerező bizalomteljes hang és tónus a meghatározó, egészen 1956-ig. A fénylő katedrálisáló, amely a sötétülő Európában annak idején biztos tájékozódási pontot jelentett, az 1950-es évek felolvasásaiban a tradicionálisan kontinentális szellemiséget sugárzó városok és alkotó emberek portréiban szövődik újra. A valódi otthon elhagyása/átértékelése, valamint a vándorlás és a spirituális honfoglalás(ok) rögzítése egyaránt ezt támasztja alá. A pozitív példaként mintegy a saját szellemi múzeumának talapzataira állított politikus, tudós, író (továbbá a terjedelem miatt kihagyott filozófus, muzsikusz és festő) képmásokon ugyanakkor áttetszik az önportréját készítő M. S. mester alakja is.

Márai publicisztikája az 50-es évek elejétől – néhány tucat, folyóiratban (pl. *Látóhatár*, *Szabadság*) közölt írást leszámítva – a Szabad Európa Rádióban elhangzó felolvasásokra koncentrálódik. Önálló rovata mellett egyéb műsorokban könyvismertetéssel, illetve néhány hangjátékkal is jelentkezik. Két alkalommal pedig bizonyíthatóan közelebb húzódott, legendás távolságtartását mintegy cáfolva, a rádió munkájához. Először a kezdeteknél, amikor elvállalta a *Szabadegyetem* szerkesztését. Ehhez kapcsolódik saját, négy

előadásból álló sorozata – *Magyar irodalom a világirodalomban* –, amely a korai időszak, írók leginkább foglalkoztató problémáját tárgyalja, s ezért a teljes anyagban kitüntetett helyet érdemel. (A magyar irodalom külföldi fogadtatástörténetét illetően az értekezés tovább tágítható.) A mi az oka, hogy a magyar irodalom és kultúra Európában lábra nem tudott kapni kérdése és tapasztalata négy évvel később, a magyar forradalom kapcsán, a „miért hagyta egyedül a Nyugat legnagyobb megpróbáltatásai közepette, az európai eszméért küzdő magyarságot” felelősség latolgatásává sűrűsödik.

Az 1956-os magyar forradalmat követő világpolitikai események arról győzik meg az írók, hogy tévedett, amikor hitt, vagy legalábbis reménykedett az amerikai propaganda által hirdetett eszme valóra válásában. Csalódását nem enyhítette az sem, hogy a szellemi alkotók a maguk módján ellenállást tanúsítottak, hiszen a hathatós és valós segítség időhúzás, valamint a be nem avatkozási szándék miatt elmaradt. Márai ekkor felülvizsgálja korábbi álláspontját, s elismeri a hazai írók szerepét a forradalom kirobbanásában és az új „titokzatos központ” létrehozásában.

A következtetések alapján bizonyos, hogy az emigrációban elhangzott, eddig ismeretlen előadások különös patinát vonnak az életműre, hiszen lezárják azt a több, mint két évtizedre visszanyúló, egy teljes írógenerációt foglalkoztató problémakört, amit egykor Julien Benda fogalmazott meg. A krónikás válaszolt: író és politika viszonya nem reláció, hanem morális vállalás kérdése. Elhagyni lehet

egy népet, de magára hagyni nem. Főleg nem akkor, amikor az
szükséget és elnyomást szenved.

IV. Az értekezés szerzőjének a témáról szóló publikációi

1. *Márai Sándor és a rádió.* Hitel, 2004. április 90-97.
2. *Vigilare necesse est. Európai leletmentés és szellemi önvédelem az őrjáratok irodalmában.* Acta Academia Paedagogicae Adriensis Nova Series Tom. Sectio Philosophiae XXXII. Szerk.: Loboczky János Eger 2005. 304-315.

